

ДЕРЖАВНІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

STATE GUARANTEES FOR ENSURING RIGHTS AND FREEDOMS HUMANS IN THE SPHERE OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

Чижов Д.А., к.ю.н.,
доцент кафедри конституційного права та прав людини

Національна академія внутрішніх справ,
науковий співробітник

Інститут державного будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України

У статті зроблено висновок, що права та свободи людини і громадянина підлягають захисту, забезпеченню, охороні як об'єкти національної безпеки. Для доведення вказаної тези у статті нами наводяться такі приклади: порушення прав людини не тільки порушує законодавчі заборони, становище людини в суспільстві, а й негативно впливає на інші елементи системи національної безпеки; суспільство, в якому відбуваються порушення прав та свобод його учасників, не можна вважати надійним, відповідальним, громадянським; державу, в якій відбувається порушення прав її громадян, не можна вважати правовою тощо. У статті констатовано, що гарантування прав та свобод конкретної людини та громадянина є своєрідною точкою відліку в процесі забезпечення/захисту/охорони інших об'єктів національної безпеки України: суспільства (його моральних, духовних, культурних та інших цінностей), держави (її територіальної цілісності, недоторканості, суверенітету тощо). Під гарантіями прав і свобод особи в статті нами пропонується розуміти належні умови, за яких будь-яка особа матиме можливість реалізації своїх прав та свобод у повному обсязі, при цьому такі умови забезпечуються державою і караються її органами в разі порушення прав та свобод людини. Для окреслення змісту державних гарантій забезпечення прав та свобод людини у сфері національної безпеки було визначено, які з перелічених у Конституції прав та свобод людини стосуються сфери національної безпеки. Ураховуючи обмежений обсяг дослідження, нами розглянуто гарантії окремих із наведених у статті прав та свобод, забезпечення яких, на наш погляд, гарантує національну безпеку України. Так, право на життя забезпечується цілим спектром державних гарантій, як-от: межі прав і свобод, їх конкретизація в чинному законодавстві; юридичні факти, з якими пов'язується їх володіння і безпосереднє користування; процесуальні форми реалізації; заходи захисту і заходи відповідальності винних за порушення права людини на життя; процесуальні форми здійснення контролю й нагляду; засоби попередження і профілактики порушень права людини на життя та інші правові засоби; відмова України від війни як засобу вирішення конфліктів між країнами; державна боротьба зі злочинами проти особистості, забезпечення належного рівня законності в державі та забезпечення правопорядку; запровадження особливого порядку поводження зі зброєю; державне забезпечення медичної допомоги тощо.

Ключові слова: державні гарантії, забезпечення прав та свобод людини, національна безпека України, права та свободи, право на життя, повага до людської гідності, державний захист.

The article concluded that the rights and freedoms of man and citizen are subject to protection, security, protection as objects of national security. To prove this thesis, the article gives examples: human rights violations not only violate legal prohibitions, the human position in society, but also negatively affect other elements of the national security system; a society in which the rights and freedoms of its members are violated cannot be considered reliable, responsible, civil; a state in which the rights of its citizens are violated cannot be considered legal, etc. The article states that guaranteeing the rights and freedoms of a particular person and citizen is a kind of reference point in the process of ensuring / protecting / protecting other objects of national security of Ukraine: society - its moral, spiritual, cultural and other values, the state - its territorial integrity, inviolability, sovereignty, etc. Guarantees of individual rights and freedoms in the article we propose to understand the appropriate conditions under which any person will be able to exercise their rights and freedoms in full, while such conditions are provided by the state and punished by its authorities in case of violation of human rights and freedoms. To determine the content of state guarantees for human rights and freedoms in the field of national security, it was determined which of the human rights and freedoms listed in the Constitution relate to the sphere of national security. Given the limited scope of the study, we have considered the guarantees of some of the rights and freedoms listed in the article, the provision of which, in our opinion, ensures the national security of Ukraine. Thus, the right to life is provided by a range of state guarantees: the limits of rights and freedoms, their specification in current legislation; legal facts related to their possession and direct use; procedural forms of implementation; measures of protection and measures of responsibility of those guilty of violation of the human right to life; procedural forms of control and supervision; means of prevention and prevention of violations of the human right to life and other legal means; Ukraine's rejection of war as a means of resolving conflicts between countries; state struggle against crimes against the person, ensuring the proper level of legality in the state and ensuring law and order; introduction of a special procedure for handling weapons, state provision of medical care, etc.

Key words: state guarantees, ensuring human rights and freedoms, national security of Ukraine, rights and freedoms, right to life, respect for human dignity, state protection.

Вступ. Сьогодні Україна розвивається в умовах постійного збройного конфлікту, агресії Російської Федерації. За таких обставин питання забезпечення національної безпеки України стає одним із пріоритетних під час визначення векторів подальшого розвитку. Забезпечення національної безпеки тісно пов'язане із гарантуванням прав та свобод людини та громадянина. Про актуальність обраного для дослідження напрямку свідчить проведення 11–13 травня 2021 р. Всеукраїнського Форуму «Україна 30», який цього року має назву «Безпека країни». Обрання такого напрямку свідчить про актуальність питання забезпечення національної безпеки України, потребу в його обговоренні та прийнятті стратегічних рішень. На офіційній сторінці Форуму зазначається, що завданнями проведення такого заходу, зокрема, є «обговорення теми

національної безпеки України на тлі посилення військової присутності північного сусіда на кордонах України; інформування суспільства про важливі та необхідні заходи, до яких вдається держава в межах виконання безпекової стратегії; проведення суспільно значущого діалогу з питань національної безпеки з представниками стратегічних партнерів держави» тощо [1]. За словами віцепрем'єрки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України Ольги Стефанішиної, одним з основних принципів забезпечення національної безпеки є участь у глобальних безпекових коаліціях. «Одним із наріжних принципів забезпечення національної безпеки є участь у глобальних безпекових коаліціях. Сьогодні і Конституція, і Стратегія національної безпеки України визначають курс на набуття повноправного членства в НАТО як одну з основних

цілей забезпечення національної безпеки України. НАТО завжди підтримувало і продовжує підтримувати Україну (як у мирний час, так і у важкі часи російської агресії), надаючи нашій державі важливу суттєву політичну, практичну і військову підтримку» [2]. Наведені положення свідчать про потребу в наукових пошуках обраної тематики та про актуальність порушених питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цікаво зазначити: незважаючи на актуальність обраної тематики, наразі відсутні цільові дослідження щодо визначення державних гарантій забезпечення прав та свобод людини у сфері національної безпеки України. Окремі питання цієї теми розглядалися в роботах В.Т. Колесник [3], О.В. Лемака [4], Г.П. Ситника [5], А.В. Дацюка [6] та ін. Системні засади національної безпеки України у своїй роботі розглянув В.Ф. Смолянюк [7]. Авторський колектив (В.І. Абрамов, Г.П. Ситник, В.Ф. Смолянюк) у підручнику дослідили питання глобальної та національної безпеки [8]. Варто звернути увагу на проведення Міжнародної конференції з нагоди Дня Конституції України «Права людини і національна безпека: роль органу конституційної юрисдикції», в якій взяли участь Голова та судді Конституційного Суду України, судді КСУ у відставці, представники органів державної влади України, очільники та судді органів конституційної юрисдикції зарубіжних країн, представники дипломатичного корпусу та міжнародних організацій, а також вітчизняні та зарубіжні науковці [9]. В.О. Антонов у своїй роботі «Конституційно-правові засади національної безпеки України» одним із перших і вітчизняному правознавстві здійснив комплексне наукове дослідження, присвячене одній із фундаментальних та найактуальніших проблем державотворення і конституційного права – національній безпеці Української держави [10].

Метою статті є визначення державних гарантій забезпечення прав та свобод людини у сфері національної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. У Законі України «Про національну безпеку України» національна безпека України визначається як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [11]. Цитоване визначення дає підстави розуміти національну безпеку як певний стан захищеності основних об'єктів національної безпеки, залишається відкритим. У порівняльно-правовому аспекті зазначимо, що у ст. 3 Закону України «Про основи національної безпеки» визначалися об'єкти національної безпеки (наразі закон втратив чинність): людина і громадянин (їхні конституційні права і свободи); суспільство (його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і природне середовище та ресурси); держава (її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність) [12]. Незважаючи на відсутність у Законі України «Про національну безпеку України» визначення об'єктів національної безпеки, можна стверджувати, що це жодним чином не заперечує необхідність забезпечення безпеки особи, суспільства та держави. Таким чином, права та свободи людини і громадянина підлягають захисту, забезпеченню, охороні як об'єкти національної безпеки.

Для доведення вказаної тези наведемо приклад: порушення прав людини не тільки порушує законодавчі заборони, обмежує становище людини в суспільстві, а й негативно впливає на інші елементи системи національної безпеки; суспільство, в якому відбуваються порушення прав та свобод його учасників, не можна вважати надійним, відповідальним, громадянським; державу, в якій відбувається порушення прав її громадян, не можна вважати правовою тощо. Також у цьому аспекті наведемо точку зору науковців. Так, В.О. Антонов зазначає, що «за своєю

суттю потреби суспільства й особистості не тільки мають єдину спрямованість, а і є збіжними. Не випадково захист інтересів особистості визнається головним інтересом суспільства. Тому особистість є об'єктом безпеки і за своїм понятійним обсягом залишається щодо підпорядкування до поняття суспільства» [10, с. 275]. Стаття 3 Конституції України визначає, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [13]. Ураховуючи викладене, можна констатувати, що забезпечення прав та свобод конкретної людини та громадянина є своєрідною точкою відліку в процесі забезпечення/захисту/охорони інших об'єктів національної безпеки України: суспільства (його моральних, духовних, культурних та інших цінностей), держави (її територіальної цілісності, недоторканості, суверенітету тощо).

Ставлячи за мету дослідження визначення державних гарантій забезпечення прав та свобод людини у сфері національної безпеки України, варто зазначити, що наукові дослідження лише частково визначають їх зміст, а проблема визначення поняття конституційно-правових гарантій прав і свобод людини і громадянина не отримала належного висвітлення.

Як визначають науковці, «за своєю суттю гарантії є системою умов, які забезпечують задоволення інтересів людини і громадянина, де їх основною функцією є виконання державними інститутами та іншими суб'єктами своїх зобов'язань щодо реалізації прав особистості. Об'єктом гарантій є суспільні відносини, пов'язані з охороною та захистом прав людини, задоволенням майнових і немайнових інтересів громадян» [10, с. 281–282].

Підбиваючи проміжні підсумки, можна зазначити, що під гарантіями прав і свобод особи нами пропонується розуміти належні умови, за яких будь-яка особа матиме можливість реалізації своїх прав та свобод у повному обсязі, при цьому такі умови забезпечуються державою і караються її органами в разі порушення прав та свобод людини. Такі умови мають забезпечити кожній людині можливість реалізувати свої права і свободи.

Державні гарантії відрізняються від поняття гарантій тим, що вони встановлюються законодавчими актами, а заходи впливу (в разі їх порушення) застосовує держава.

Також важливо зауважити, що для того, щоб право стало реальним (тобто була можливість його реалізації), необхідно забезпечити його певними гарантіями і механізмами. Науковці доходять такого висновку: «комплекс прав і свобод людини та громадянина в сукупності з гарантіями й механізмами забезпечення є тими елементами, які становлять правовий (юридичний) аспект безпеки особистості або право безпеки особи в широкому сенсі цього слова» [14, с. 117].

Проведення ґрунтовного дослідження дає можливість стверджувати, що ані в законодавстві, ані в наукових джерелах немає прямо визначених державних гарантій забезпечення прав та свобод людини у сфері національної безпеки України, тому для їх визначення пропонуємо здійснити аналіз нормативних актів і визначення таких гарантій. Так, слід звернути увагу на Конституцію України, де в статті 22 закріплено, що «конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані» [13]. Увага саме до конституційних гарантій прав та свобод людини пояснюється тим, що вони є сукупністю правових норм та механізмів, які містяться в тексті Основного Закону та є базою гарантування права людини на життя загалом.

Для того, щоб визначити зміст державних гарантій забезпечення прав та свобод людини у сфері національної безпеки, на наш погляд, необхідно визначити, які з пере-

лічених у Конституції прав та свобод людини стосуються сфери національної безпеки. Так, ми вважаємо, що до них належать:

- невід’ємне право людини на життя;
- право на повагу до людської гідності;
- право на свободу та особисту недоторканність;
- недоторканність житла;
- таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції;
- свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, окрім обмежень, які встановлюються законом;
- право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань;
- право на свободу світогляду і віросповідання;
- право на свободу об’єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, окрім обмежень, установлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров’я населення або захисту прав і свобод інших людей;
- право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування;
- право збиратися мирно (без зброї) і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування;
- право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов’язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк тощо [13].

Кожне з наведених конституційних прав та свобод людини і громадянина так чи інакше стосується сфери національної безпеки України. Так, мирні (без зброї) збори, мітинги, походи і демонстрації дають можливість громадянам висловити свою громадянську позицію з тих чи інших питань, зокрема тих, що стосуються національної безпеки. Стосовно свободи пересування, вільного вибору місця проживання, права вільно залишати територію України, то вона може бути забезпечена тільки в тій країні, яка забезпечує свою національну безпеку.

Ураховуючи обмежений обсяг дослідження, пропонуємо розглянути гарантії окремих із наведених прав та свобод, забезпечення яких, на наш погляд, гарантує національну безпеку України.

Так, право на життя забезпечується цілим спектром державних гарантій. Науковці пропонують серед гарантій права людини на життя виокремити гарантії реалізації та охорони. До першої групи вони зараховують: межі прав і свобод, їх конкретизацію в чинному законодавстві; юридичні факти, з якими пов’язується їх володіння і безпосереднє користування; процесуальні форми реалізації; заходи заохочення та пільги для стимулювання правомірної та ініціативної їх реалізації. Другу групу гарантій становлять: конституційний нагляд; заходи захисту і заходи відповідальності винних за порушення права людини на життя; процесуальні форми здійснення контролю й нагляду; засоби попередження і профілактики порушень права людини на життя; інші правові засоби [15, с. 30].

Гарантії права людини на життя можуть стосуватися всіх громадян або певної групи, а також конкретного громадянина. До гарантій права всіх людей, які проживають на території України, можна уналежнити: відмову України від війни як засобу вирішення конфліктів між країнами; державну боротьбу зі злочинами проти особистості, забезпечення належного рівня законності в державі та забезпе-

чення правопорядку; запровадження особливого порядку поведження зі зброєю; державне забезпечення медичної допомоги тощо.

Гарантіями забезпечення права конкретної людини на життя є цілеспрямована законотворча діяльність щодо встановлення відповідальності за посягання на життя та здоров’я людини, боротьба з конкретними виявами незаконних посягань проти життя та здоров’я особи тощо.

Право на повагу до людської гідності в науковій літературі найчастіше пов’язують зі сферою кримінального провадження. Це пояснюється тим, що саме у сфері кримінального процесу є найбільші ризики порушення права на повагу до людської гідності, адже держава виконує свою публічну функцію щодо розшуку та притягнення до відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Чинне кримінальне процесуальне законодавство містить низку юридичних гарантій забезпечення поваги до людської гідності під час кримінального провадження. У Кримінальному процесуальному кодексі України закріплено правило про обов’язок суду обґрунтувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання. Суд може обґрунтувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатись на них (ч. 4 ст. 95). Те саме стосується речей і документів (ч. 2 ст. 23) [16]. Такі нововведення, на думку науковців, свідчать про прагнення законодавця мінімізувати ризики застосування незаконного примусу на стадії досудового розслідування, оскільки отримана у такий спосіб інформація є юридично нікчемною, зважаючи на обов’язковість безпосереднього дослідження доказів у суді. Повага до людської гідності закріплена у кримінальному процесуальному законі як засада кримінального провадження, вона підлягає застосуванню під час проведення всіх процесуальних дій й ухвалення всіх процесуальних рішень [17, с. 219–220].

Висновки. У результаті проведеного дослідження зроблено висновок, що права та свободи людини і громадянина підлягають захисту, забезпеченню, охороні як об’єкти національної безпеки. Для доведення вказаної тези у статті нами наводяться такі приклади: порушення прав людини не тільки порушує законодавчі заборони, становище людини в суспільстві, а й негативно впливає на інші елементи системи національної безпеки; суспільство, в якому відбуваються порушення прав та свобод його учасників, не можна вважати надійним, відповідальним, громадянським; державу, в якій відбувається порушення прав її громадян, не можна вважати правовою тощо. У статті констатовано, що гарантування прав та свобод конкретної людини та громадянина є своєрідною точкою відліку в процесі забезпечення/захисту/охорони інших об’єктів національної безпеки України: суспільства (його моральних, духовних, культурних та інших цінностей), держави (її територіальної цілісності, недоторканості, суверенітету тощо). Під гарантіями прав і свобод особи в статті нами пропонується розуміти належні умови, за яких будь-яка особа матиме можливість реалізації своїх прав та свобод у повному обсязі, при цьому такі умови забезпечуються державою і караються її органами в разі порушення прав та свобод людини. Для визначення змісту державних гарантій забезпечення прав та свобод людини у сфері національної безпеки було визначено, які з перелічених у Конституції прав та свобод людини стосуються сфери національної безпеки. Ураховуючи обмежений обсяг дослідження, нами розглянуто гарантії окремих із наведених у статті прав та свобод, забезпечення яких, на наш погляд, забезпечує національну безпеку України. Так, право на життя забезпечується цілим спектром державних гарантій, як-от: межі прав і свобод, їх конкретизація в чинному законодавстві; юридичні факти, з якими пов’язується їх володіння і безпосереднє користування; процесуальні форми реалізації; заходи захисту і заходи відповідальності винних за порушення права людини на життя; процесуальні

форми здійснення контролю й нагляду; засоби попередження і профілактики порушень права людини на життя та інші правові засоби; відмова України від війни як засобу вирішення конфліктів між країнами; державна боротьба

зі злочинами проти особистості, забезпечення належного рівня законності в державі та забезпечення правопорядку; запровадження особливого порядку поведження зі зброєю; державне забезпечення медичної допомоги тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Всеукраїнський Форум «Україна 30» Безпека країни 11–13 травня 2021 р. URL: https://ukraine30.com/national_security/ (дата звернення 18.05.2021).
2. Всеукраїнський Форум «Україна 30» Безпека країни 11–13 травня 2021 URL: <https://drive.google.com/drive/u/1/folders/14shchqt3g6PflUlvWhzCi9FmULvwlVWw8> (дата звернення 18.05.2021).
3. Колесник В.Т. Концептуальна модель національної безпеки України. Інформаційна безпека у війсьній сфері. *Сучасний стан та перспективи розвитку*. Київ : ФОП О.С. Ліпкан, 2015. С. 167–170.
4. Лемак О.В. Конституційно-правові основи забезпечення національної безпеки в Угорщині. Ужгород, 2017. 221 с.
5. Ситник, Г.П. Концептуальні засади забезпечення національної безпеки України. Ч. 3: Державна політика та основи стратегічного планування забезпечення національної безпеки. Київ : НАДУ, 2010. 208 с.
6. Дацюк, А., Садовський, В., Полтораков, О., Марутян, Р. Аналіз державної політики у сфері національної безпеки і оборони України. Київ, 2015. 40 с. URL: <https://grg.org.ua/wp-content/uploads/2018/02/Analiz-polityky-NB-pravlfinal.pdf> (дата звернення 11.05.2020).
7. Смоляннюк В.Ф. Системні засади національної безпеки України. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2018. № 2 (37). С. 107–126.
8. Глобальна та національна безпека / авт. кол. В.І. Абрамов, Г.П. Ситник, В.Ф. Смоляннюк; за заг. ред. Г.П. Ситника. Київ : НАДУ при Президентіві України, 2016. 784 с.
9. «Права людини і національна безпека: роль органу конституційної юрисдикції»: Міжнародна конференція з нагоди Дня Конституції України. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/prava-lyudyny-i-nacionalna-bezpeka-rol-orgynu-konstytucijnoyi-yurydykciyi-mizhnarodna-1> (дата звернення 18.05.2021).
10. Антонов В.О. Конституційно-правові засади національної безпеки України: монографія; наук. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ : ТАЛКОМ, 2017. 576 с.
11. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. *Офіційний вісник України*. 2018. № 55. Стор. 51. Ст. 1903.
12. Про основи національної безпеки України : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 351.
13. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
14. Шмоткін О.В. Права особи як об'єкт національної безпеки України. *Наукові записки НаУКМА*. 2017. Том 200. Юридичні науки. С. 115–120.
15. Кузьменко Я.П. Загальна характеристика юридичних гарантій права людини на життя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Серія ПРАВО. Випуск 29. Том 1. С. 27–32.
16. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
17. Мирошниченко Т.М. Реалізація засади поваги До людської гідності у ході кримінального процесуального доказування. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 146. С. 216–225.